

UDK 316.744:323.1
070:316.42

Izvorni znanstveni rad.
Primljeno: 7.1. 2009.
Prihvaćeno: 23. 2. 2009.

TISAK I NACIONALIZAM

Helena Trbušić

Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3
10 000 Zagreb
e-mail: htrbusic@ffzg.hr

Sažetak

Rad se bavi raznolikošću utjecaja tehnologije tiska na sveukupni kontekst promjena koje su omogućile pojavu i širenje nacionalizma. Tisak je bio jedan od ključnih mehanizama širenja ideja narodne nezavisnosti u vrijeme Američke revolucije krajem 18. stoljeća, a bitno je utjecao na proboj narodnih jezika u sferu javne komunikacije u Europi, gdje se takav razvoj događaja kretao paralelno s utemeljivanjem moderne države i razgraničavanjem pojedinih vernakulara. Tisak je odigrao značajnu ulogu u skupu društvenih promjena koje obilježavaju moderno doba, počevši s prvim uspjesima reformacije, procesima individualizacije i demokratizacije, zajedno s konceptualnim promjenama koje podrazumijevaju pojavu linearnog vremena percipiranog prostornim određenjima, te mogućnosti predočavanja zajednica većih od onih u kojima može biti ostvarena neposredna komunikacija licem-u-lice. Tipografija kao tehnologija omogućuje masovnu komunikaciju. Ona zbog svog specifičnog karaktera pogoduje koncentracijama moći koje onda, konstruktivno i konstruktivno utječu na proizvodnju diskursa koji reproducira nacionalističke vrijednosti.

Ključne riječi: *tisak, nacionalizam, kultura, moć, politički pokret*

STVARI, POJMOVI, TEORIJE

Tisak je nedvojbeno jedna od važnijih pokretačkih sila u modernom razdoblju. Paralelnim usponom srednje klase i kapitalističkog načina privređivanja u Europi, širenjem ideja prosvjetiteljstva, te nakon velikih geografskih otkrića, dolazi do slabljenja srednjovjekovne moći Crkve, ali i političke moći utemeljene na prirodnom pravu vladara. Početak ere modernosti ne može se doživjeti kao jedan jasno vidljiv rez u povijesti zapadne civilizacije, a u najopćenitijem ga smislu možemo okarakterizirati kao turbulentno prijelazno razdoblje iz društava koja se smatraju tradicionalnima, statičnijima, u novije, propulzivnije društvene oblike čija sveukupnost razlikovnih svojstava čini „društvo napretka“. Progresivni duh koji prožima to društvo jest ono što mu pribavlja taj pridjev modernog i ono što konstantno proizvodi burne promjene bilo na ekonomskoj, tehnološkoj, ideološkoj ili političkoj razini. Proučavanje bilo tehnologije, stvari, ili ideološke zbilje, ideja, otkriva da svaki od tih predmeta ima vlastiti put kretanja kroz različita društva, vremena i povijesti. Tisak i nacionalizam kreću se niz mnogostrukoj osi društava, prošlosti, i za ovo

uvodno poglavlje najvažnije, povijesti, diskursa, teorijskih usmjerenja i paradigmi. Kako je tisak najavio dolazak modernog perioda i najvećim dijelom bio njegov dominantni medij, ne možemo izbjeći činjenicu da su povijesni zapisi iz tog doba bili posredovani tiskarskom tehnologijom. Tako naše percepcije o različitim povijesnim razdobljima nisu samo ključno i isključivo uvjetovane karakteristikama tipografije nego silama, bilo političkim, religijskim ili kulturnim, koje su dominirale upotrebom medija tiska. Za razliku od srednjovjekovnog manuskripta na pergamentu, trajnog, teško prenosivog medija kojim je dominirao kršćanski kler, tisak je svojim karakteristikama brze i masovne proizvodnje te neproblematičnog prenošenja prostorom bio izrazito pogodan za napredovanje i širenje teritorijalne komunikacije pogodujući tako zajednicama političkog karaktera unutar zapadne civilizacije. Kako ističe Innis „država se zainteresirala za povećanje teritorija i nametanje kulturne uniformnosti svojim narodima, te gubeći iz vida probleme vremena, bila je voljna ulaziti u ratove za postizanje kratkoročnih ciljeva“ (Innis, 2003:76). Sama po sebi, tehnologija tiska nije mogla polučiti drastične društvene promjene. Ona se morala naći unutar posebnog kulturnog, ekonomskog i političkog okruženja koje je na neki način odredilo narav komunikacije posredovane spomenutom tehnologijom. Iako je tisak najprije izumljen u Kini, tehnološki i kulturni uvjeti te veličanstvene civilizacije nisu proizveli iste socijalne učinke.

Povjesničari Lucien Febvre i Henri-Jean Martin posvetili su se istraživanju razvoja tehnologije tiska i povijesnog konteksta njegova pojavljivanja. Kinezi su upotrebljavali tisak prije Europljana. Iako su postojali kontakti između tih dviju civilizacija, tehnologija nije prenesena u Europu.¹ Početkom naše ere u Kini se razvio takozvani blok tisak, koji nastaje rezbarenjem drvene ili kamene plohe koja se premazuje tintom, a potom prekriva vlažnim listom papira. Ovakva se varijanta tiska pojavila nezavisno i u Europi prije tipografije, ali nije imala značajan utjecaj na razvoj same tipografske tehnologije. Tehnologiju tipografije su i u Europi i u Kini izumila dva kovača; postoje zapisi koji govore o kineskom kovaču i alkemičaru Pi Šengu, koji je prvi izumio tipografsku tehnologiju u periodu između 1041. i 1048. godine, a koja se prvotno sastojala od primjene kalupa slova načinjenih od gline. Većina povijesnih dokumenata govori u prilog tvrdnji da je ovu vrstu tiskarske tehnologije Europi podario Johann Gutenberg, kovač iz Mainza, 1440. godine, nakon čega se ona sve više usavršavala i širila Europom (Febvre/Martin, 1997). U Kini, s druge strane, tipografska se tehnologija nije u većoj mjeri upotrebljavala izuzev nekoliko carskih projekata koji su obuhvaćali tiskanje enciklopedije, te rječnika i administrativnih priručnika za potrebe birokracije. Niti jedna osoba individualno nije mogla pokrenuti neku vrstu tiskare u Kini jer si nije mogla priuštiti odgovarajuće sirovine, kolosalne kolekcije metalnih odljevaka slova i potrebnu radnu snagu. Postojali su i drugi razlozi zašto se upotreba tipografske tehnologije u Kini nikad nije rasprostranila u razmjerima poput onih na Zapadu. Tiskarska je tinta u Kini bila rijetka, više prilagođena kistu, pa nije dovoljno dobro prijanjala uz metalna slova, za razliku od masne i guste tinte na Zapadu.

1. M. R. Guignard ukazuje na činjenicu kako se u 14. stoljeću Marko Polo divio kineskim novčanicama, ali nije primijetio na koji su način bile otisnute (Febvre i Martin, 1997:76).

Također, tiskana knjiga nije imala estetsku i sentimentalnu vrijednost koju su donosili stil i uloženi trud individualnih kaligrafa koji su rezbarili plohe blok tiska. U Kini, tipografija je ušla u širu upotrebu tek u 20. stoljeću i to u početku samo u proizvodnji popularnih izdanja knjiga i novina (Febvre/Martin, 1997:71-76). Na Zapadu su, uz olakotnu okolnost jednostavnijeg oblika slova čije su raznolikost i brojnost u odnosu na kinesko pismo bile znatno manje, tiskari mogli uspostaviti privatnu djelatnost unajmljujući kolekcije metalnih slova, koje su u početku bile preskupe da bi ih sami kupovali. A tu je i naravno razvijenije europsko tržište s velikom potražnjom za tiskanim knjigama.

Tiskarski je kapitalizam bio dio društvenog konteksta u kojem se stvarala zajednička nacionalna svijest, odnosno nacionalna zajednica koju Anderson s vlastitog „antropološkog stajališta“ (Curran, 2002) definira kao „zamišljenu političku zajednicu, i to zamišljenu kao istovremeno inherentno ograničenu i suverenu“ (Anderson, 1991:17). Međutim kada govori o nacionalizmu, Anderson kaže:

„Jedna je od teškoća što čovjek nesvjesno teži da hipostazira postojanje Nacionalizma s velikim N kao što je moguće hipostazirati Doba s velikim D, a zatim da ga klasificira kao ideologiju. Mislim da bi bilo lakše razmatrati ga zajedno sa „srodstvom“ i „religijom“ nego s „liberalizmom“ i „fašizmom“ (Anderson, 1991:17).

Ukoliko bismo se baš namjerali naći odgovarajuću definiciju nacionalizma, pregledavanjem literature uvidjeli bi koliko je to zahtjevan, ako ne i uzaludan zadatak. Postoji veliki broj autora koji se bave problematikom nacionalizma od kojih svaki nudi vlastitu definiciju. U recenziji knjige Hansa-Ulricha Wehlera, *Nacionalizam. Povijest, oblici, posljedice*, Saša Božić govori kako Wehler sagledava nacionalizam kao „doktrinu ili ideologiju, kao socijalni i politički pokret, te kao socijalni i povijesni proces“ što otprilike ilustrira slojevitost i mnogostrukost značenja koje podrazumijeva pojam nacionalizma (Wehler, 2005). Sam Wehler kaže da je nacionalizam „idejni sustav, doktrina, predodžba o svijetu koja služi stvaranju, mobilizaciji i integraciji većeg solidarnog saveza (nazvanog nacija), ali prije svega legitimaciji novovjeke političke vlasti“ (Wehler, 2005:15). Također postoji suvremeno razlikovanje među teoretičarima s obzirom na pripadnost njihovih razmatranja u modernističke, perenijalne ili primordijalne orijentacije (Smith, 2003). Tako primordijalisti uglavnom drže da je nacionalizam ukorijenjen u starijim, dubokim slojevima kolektivnog identiteta i društvenim vezama zasnovanim na srodstvu (Katunarić, 2003).

S druge pak strane, za moderniste je nacionalizam prvenstveno fenomen modernog doba, posljedica burnih društvenih promjena poput industrijalizacije ili tiskarskog kapitalizma, te vrsta lojalnosti koja je proizašla iz „kritičke faze ‘temeljne poljuljanosti’ povjerenja u pravila“ nakon erodirajućih učinaka modernih revolucija na tradicionalno društvo (Wehler, 2005). S obzirom na to da se pojava tiska na Zapadu otprilike podudara s počecima modernog doba, rad se uglavnom oslanja na literaturu o nacionalizmu koja je modernističke teorijske orijentacije.² Tehnologija tiska nije uzrokovala nacionalizam, već je na

2 Ukoliko bi se neka osoba koje se bavi znanošću odvažila istraživati medij usmene predaje u pojedinim kulturnim zajednicama i tražila zametke nacionalne svijesti ili neku vrstu protonacionalnih osjećaja kroz povijest, vjerojatno bi usidrla svoje proučavanje u okvire primordijalnih i perenijalnih teorijskih orijentaci-

osobit način pridonosila njegovu rasprostranjivanju, kao što je pridonosila i rasprostranjivanju, na primjer, radničkog pokreta³ ili reformacije.

U ovom se radu esejističkog karaktera opisuje društveno-povijesni, kontekstualni okvir suodnošenja tehnologije tipografskog tiska i fenomena nacionalizma. Nacionalizam i širenje tiskovina u drugom se poglavlju povezuju kroz shvaćanje nacionalizma kao političkog pokreta koji teži ostvarivanju narodnog suvereniteta unutar multinacionalnih imperijalnih sila, te kroz opis preobrazbe vernakulara u standardne službene jezike, zajedno s njihovom ulogom u pokretanju nacionalnih pokreta diljem Europe. U poglavlju pod nazivom „Društvena promjena“ prikazana je kontekstualnost posredničkog utjecaja tiska na nacionalizam i pobliže se istražuju glavni društveni procesi i promjene koji su išli ruku pod ruku s prihvaćanjem i etabliranjem nacionalnog identiteta. U posljednjem dijelu, rad se dotiče pitanja moći; u kakvom je ona povijesnom odnosu s tiskom, na koji način tisak kanalizira moć i u kakvoj su sprezi moć tiska i nacionalistička ideologija.

POVIJEST

Nacionalizam je politički pokret koji određenu teritorijalnu ili kolektivnu jedinicu – na osnovi različitog kulturnog obilježavanja ili samo različitog tumačenja njezine prošlosti i povijesne sudbine – izdvaja iz nadnacionalnog sustava (Katunarić, 2003).

Rani oblici oslobađanja kolonija od vlasti imperijalne metropole, odnosno borba kolonija Južne i Sjeverne Amerike za emancipaciju, označavaju prve primjere protivljenja načelu vlasti koja počiva na legitimnosti Bogom sankcionirane vladavine kraljeva ili kraljica, te izdvajanje tih jedinica iz kolonijalnih nadnacionalnih sustava. Sjeverna je Amerika ostvarila svoju nezavisnost potpomognuta političkim angažmanom tiskara i izdavača koji su svojim djelovanjem u velikoj mjeri doprinosili širenju svijesti o tadašnjim ekonomsko-političkim zbivanjima. Američka je revolucija ostvarila svoj uspjeh uključivanjem ljudi iz različitih društvenih miljea u samo djelovanje pokreta te formiranjem zajednica čitanja, poput klubova čitanja koji su doprinosili stvaranju svijesti o zajedništvu.

Novi svijet

Mjesto rođenja nacionalizma, ili barem njegove zametke, nalazimo u povijesti Engleske, odnosno britanskog imperija u 17. i 18. stoljeću. Nakon srednjeg vijeka, u vrijeme renesanse, ekonomski razvoj i povećanje broja gradskog stanovništva činili su povijesni

ja ili možda najprikladnije u okviru etnosimbolizma (vidi na primjer: Jones i Fowler (2007) “National elites, national masses: oral history and the (re)production of the Welsh nation” u: *Social and Cultural Geography*, Vol. 8, No. 3). Za više informacija o „miroljubivom pluralizmu“ vidi: Katunarić, Vjeran (2007), „Od povijesnog rascjepa ka ‘miroljubivom pluralizmu’: novi teorijski pristupi nacionalizmu i etničkim sukobima“, *Revija za sociologiju*, Vol XXXVIII., No 1-2: 23-39.

3 Za međuutjecaj tiska, radničkog pokreta i kapitalizma vidi Curranov članak “Capitalism and Control of the Press” u James Curran (2002) *Media and Power*, London: Routledge

kontekst pojave nove građanske klase kako u Engleskoj tako i na europskom kontinentu. Tisak, odnosno novine koje su u počecima služile trgovcima kao glasilo koje pomaže pri poslovanju u 17. su stoljeću postale javno dostupne čime je započeo proces formiranja javne sfere i javnog mnijenja (Habermas, 1991). Nakon smrti kraljice Elizabete I., nova dinastija Stuarta koja je zavládala Engleskom ulazila je u trajne i burne konflikte s parlamentom u vezi prava donošenja zakona o oporezivanju. Ovaj je sukob najavio znakovitu promjenu shvaćanja ovlasti monarha; ovlasti koju su sada osporavali plemići u parlamentu. Nakon dugogodišnje borbe za prevlast, nakon građanskog rata i smaknuća Karla I. 1649. godine, nastupilo je doba *Commonwealtha* kada je Engleskom vladao Lord Protector Oliver Cromwell. Taj je razvoj događaja označio prevlast parlamenta, pobjedu Puritanaca, dokuće monarhije, makar privremeno, ali i revoluciju u poimanju kraljevske moći koja je odjeknula diljem Europe. Pojavljuju se naznake novog načela legitimacije vlasti utemeljenog na suverenitetu naroda koje polako zamjenjuje dinastičko *body politic* koje je vládalo Engleskom kroz prethodna stoljeća. Iako je tada parlament još uvijek ostvarivao svoju političku težinu u formi staleške skupštine, a ne kao moderni parlament koji predstavlja narod, ovaj je povijesni trenutak jasno označio tekući prijelazni proces ujednačavanja ljudi u podložnosti zakonu koji nije donošen principom jedinstvene kraljevske volje (*voluntas*), već je rezultat zajedničke racionalne deliberacije mnoštva međusobno jednakih (*ratio*) (Habermas, 1991).

Američka revolucija, odnosno borbe trinaest kolonija za nezavisnost od britanske kolonijalne vlasti u drugoj polovici 18. stoljeća, najavila je početak procesa raspadanja starih imperijalnih sila. U velikim su obalnim gradovima u prvoj polovici 18. stoljeća započele s radom i prve tiskare, koje su tada u Engleskoj nalazile uzor u poslovanju te u sadržajnim koncepcijama novina i njihova formalnog izgleda, ali i u pribavljanu sirovina i alata potrebnih za tiskarsku djelatnost. Benjamin Franklin, koji se obogatio baveći se tiskarskom djelatnošću, u svojoj autobiografiji govori kako se kao mlad zaposlio kod privatnog tiskara Keimera u Philadelphiji. Koliko su ti prvi tiskari ovisili o matičnoj Engleskoj ilustrira činjenica da je Franklin po Keimerovu nalogu išao u London kako bi provjerio ispravnost garniture tiskarskih slova koje je Keimer tamo bio prethodno naručio (Bradley/Beatty/Long, 1967).⁴ Tako da su se od njenih samih početaka u američkoj tiskarskoj djelatnosti akutno osjećali zavisnost i ograničenja koja je postavljala britanska metropola. Odupiranje američkih kolonija počelo se zahuktavati nakon završetka sedmogodišnjeg rata, čije je velike izdatke Engleska nastojala pokriti nametanjem novih poreza i trošarina u svojim kolonijama. Vijesti o nametanju novih poreza iz 1765. širile su se nevjerojatnom brzinom od jednog obalnog središta na Atlantiku do drugog i to

⁴ Franklinova autobiografija opisuje financijske poteškoće tiskara i otkriva njihove međusobne odnose i odnose s političarima. Ta je priča o Franklinovoj mladosti metafora američke borbe protiv samovolje vladara, kako kaže sam Franklin protiv „arbitrarne vlasti koja mi je oduvijek bila mrska“; vlasti koju je u Franklinovu djetinjstvu utjelovljavao njegov stariji brat, a kasnije i njegov poslodavac Keimer. *Autobiografija* pruža interesantnu perspektivu na način na koji se razvijala tiskarska djelatnost, te na korišćene tiskarskog mentaliteta koji je činio značajan element revolucije.

uglavnom uz pomoć tiskanih materijala. Uloga koju je odigrao tisak u američkoj borbi za nezavisnost bilo je širenje informacija o konkretnim incidentima sukoba stanovnika kolonija i namjesničke britanske vojske. Pamfletima su širene subverzivne ideje koje su raspirivale negativne osjećaje prema kolonijalnoj vlasti, a širila se i svijest, odnosno percepcija o različitim vrstama nepravde koje su dolazile iz imperijalno centra u vidu zakona i odredbi parlamenta u kojem sami stanovnici kolonija nisu bili zastupani. Pojavila su se udruženja poput bostonskih *Sons of Liberty*, čije je osnivanje zabrinjavalo britanske zemljoposjednike koji su u njima vidjeli „rastuće, ideološki poduprte zahtjeve običnih ljudi da sudjeluju u stvarnom djelovanju vlade“ (Wood, 1991; citirano u: Tarrow, 1997:50). Kako primjećuje Tarrow, ključan aspekt uspona popularne politike bilo je širenje pismenosti, koje je bilo djelomično uzrok, a djelomično posljedica širenja komercijalnog tiska (Tarrow, 1997). Knjige su bile sve dostupnije, više ih je ljudi posjedovalo u želji da nauče čitati bilo iz poslovnih ili vjerskih razloga. Čak niti nepismenost nije bila barijera kad je u pitanju bilo širenje informacija, koje se u ono vrijeme ostvarivalo tiskanjem pamfleta. Ne samo da su oni, uz brže i lakše širenje, prezentirali jasne poruke razumljive i nepismenim ljudima, već su pamfleti bili oslobođeni poreza i restrikcija na novine koje je prethodno nametnula britanska vlast (Innis, 2003). Tiskari su ostvarivali značajan profit i to ponajviše tiskajući kontroverzne materijale, te ih ni najmanja mjera straha i skrupula nije zaustavljala u kritiziranju političkih i vjerskih autoriteta. Jedan od najuspješnijih publicista koji je došao u Ameriku, ako ne i najuspješniji, koji je u Engleskoj kalio svoj smisao za izdavaštvo i popularna izdanja senzacionalističkog karaktera, bio je Thomas Paine čiji je *Common Sense* zagovarao uspostavu republike. Pisana jednostavnim jezikom, bombastična i bijesna izraza, stilski i sadržajno se oslanjajući na Bibliju koja je bila najbliže štivo običnim ljudima, knjiga je prodana u 120 tisuća primjeraka u prvih tri mjeseca po objavljivanju 1776. godine (Norton /et al./, 1990). Tiskani mjesečnici omogućili su neku vrstu javne rasprave u demokratskom duhu, ostavljajući mjesta za pisma čitatelja. Već su se tu pojavljivale naznake Andersonovih „zamišljenih zajednica“ – zajednica ljudi s jednakim životnim nedaćama i jednakim ciljevima koji određuju njihovu povijesnu sudbinu. Zajednice su se mogle zamišljati i sudjelovanjem sve većeg broja ljudi u jednoj novoj vrsti društvenog života javnih čitaonica i klubova čitanja, čime su pojedinci postajali dijelovima nevidljive zajednice čitatelja. Stanovnici su gradova tijekom već duljeg vremenskog perioda počeli tvoriti jednu kompaktnu čitalačku publiku koja se počela kritički odnositi prema kolonijalnim vlastima. Američkom je javnom mnijenju bilo uskraćeno sudjelovanje u političkoj domeni racionalne rasprave o opravdanosti pojedinih zakona jer stanovnici kolonija nisu bili zastupljeni u engleskom parlamentu (Habermas, 1991). Proboj javnosti iz privatne u političku domenu materijalizirao se u formi revolucionarne borbe za uspostavljanje narodnog suvereniteta koji je poništio ovlasti britanskog kolonijalnog sustava. Nakon Američke revolucije novine se najavljuju kao jedan od važnih faktora društvene promjene:

„Kroz tisak, ljudi na udaljenostima poput onih između Messine i Varšave, Petrograda i Pekinga, mogli su o sebi razmišljati ne samo kao o Talijanima, Poljacima, Rusima ili Kinezima, nego i kao o jakobincima i *sans culottes*, radikalima i komunistima, a o svojim

neprijateljima kao feudalcima i rentijerima, aristokratima i kapitalistima, koje su kritizirali sa velikih udaljenosti“ (Tarrow, 1997:54).

Za razliku od svojih sjevernoameričkih susjeda, španjolske kolonije u Južnoj Americi, organizirane u zasebne ekonomske administrativne jedinice bile su geografski, ali i ekonomsko-politički mnogo izoliranije jedna od druge. To je bio jedan od razloga zbog kojih tisak nije odigrao veću ulogu u osamostaljivanju tog područja od španjolske kolonijalne vlasti. Prve su tiskare u Južnoj Americi uspostavljali katolički misionari, a one su sasvim očekivano tiskale djela vjerskog sadržaja poput molitvenika, katekizama i Biblije (Febvre/Martin, 1997). Kada su se pojavile, novine su u tom području pretežno pokrivala isključivo lokalne događaje koji nisu niti karakterom odavali neku implicitnu misao o jedinstvu Amerikanaca, odnosno kreola, u odnosu na njihove europske gospodare. Anderson (1990) govori kako su u širenju nacionalne svijesti među populacijom u kolonijama važnu ulogu odigrale ideje prosvjetiteljstva i nastojanja matične Španjolske da učvrsti svoju vlast, te dodaje kako „zamišljene zajednice“ duguju svoj nastanak brojnim putovanjima kreola u službi Španjolske, koji su dolazeći tako u međusobne kontakte postupno razvijali svijest o zajedničkoj sudbini sebe kao „Amerikanaca“. Međutim, iako nisu nosile u sebi neku političku notu, novine su ipak uspostavile svijest o istovremenom postojanju zajednica i ljudi koji su podnosili sličan život, te su tako na posredan način doprinosile lakšoj vizualizaciji te takozvane zamišljene zajednice (Anderson, 1990).

Jezici Europe

Uvođenjem tipografskog stroja, nastalog odgovaranjem na sve veću potražnju za knjigama na europskom tržištu, proizvodnja knjiga i drugih oblika tiskanih tekstova zbog iznimne je profitabilnosti dosegla masovne razmjere. Prvim stoljećem, nakon izuma iz Mainza, dominirala je proizvodnja knjiga na latinskom jeziku. Najčešće se radilo o tekstovima religioznog karaktera, ali i djelima klasične literature; između ostalog djelima Cezara, Tukidida, ili Tacita. Sve su više tiskana i djela na latinskom tadašnjih autora poput primjerice *Utopije* Thomasa Morea ili raznih spisa Erazma Rotterdamskog. Nakon 1550. godine tržište čitatelja koji su poznavali latinski postupno se iscrpilo, a tiskari su bili prisiljeni tražiti novo čitateljstvo među pismenima na vernakularu čime je započeo za ono vrijeme karakterističan proces „unifikacije i konsolidacije koji je etablirao relativno velike teritorije na kojima se pisalo jedinstvenim jezikom“ (Febvre/Martin, 1997:319). Prevođenjem klasičnih djela na vernakulare, sklad stoljećima stabilizirane gramatike latinskog jezika zauzdavao je kaotičnosti dotada nepisanih narodnih jezika. Kako bi se osiguralo jedinstvo tržišta knjigom, tiskari su nastojali stvoriti što univerzalnije standarde proizvodnje. Izdavači su težili homogenizaciji tržišta, odnosno stvaranju proizvoda koji će u datom povijesnom trenutku dopirati do velikog broja čitatelja. Ovakva se homogenizacija tržišta odražavala kako na mjere i izgled knjige (latinskom jeziku prilagođeniji romanički tip slova zamijenio je njemačku goticu), tako i na stabilizaciju vokabulara i pravopisa. Sve rasprostranjenija trgovina knjigom „označila je, istina, rađanje kulture koja pripada masama, ali njeni učinci, jednom pokrenuti, bili su neizmjerni“ (Febvre/Martin, 1997:332).

Dugogodišnjom tiskarskom djelatnošću, gramatike, pravopisi i vokabulari vernakulara postali su fiksirani, njihov se oblik nije mogao lako mijenjati kao u prethodnom stanju fluidnosti govornih jezika. Na velikim je teritorijima vladao jedinstveni pisani jezik, a vladari su novčano poticali prevođenje djela na vernakulare, te su sukladno jačanju centraliziranih monarhija u 16. stoljeću, nastojali eliminirati varijacije u službenom jeziku. Luj XII. i Franjo I. poticali su prevođenje tekstova s latinskog na francuski jezik, a 1539. izdana je odredba Villers-Cotterets kojom je francuski postao službenim jezikom sudova u kraljevstvu (Febvre/Martin, 1997). Ta je odredba jedan primjer „vernakularizacije javne komunikacije“, karakterističnog procesa koji najavljuje kraj srednjeg vijeka sa njegovom dominacijom latinskog jezika (Škiljan, 2002). Ovaj je proces kulminirao u 19. stoljeću kada su problemi upravljanja velikim imperijima, združeni s ubrzanim ekonomskim razvojem, praktično zahtijevali uvođenje narodnih jezika kao službenih jezika. Habsburški je car Josip II. pokušao uvesti njemački jezik kao jezik Austro-ugarske monarhije još 80-ih godina 18. stoljeća ne bi li olakšao upravljanje i birokratski postupak. Praksa širenja monolitnih službenih jezika bila je najvećim dijelom spontani proces, odgovor na potrebu, međutim, kako ističe Anderson (1990), ona je selektivno donosila prednosti onima koji su se znali služiti izabranim idiomima.

Jezik na taj način postaje shvaćen kao „privatna svojina“ (Anderson, 1990) kako pojedinih carstava ili kraljevstava koji su se njime služili u administrativne svrhe i u službi ekonomskog razvoja, ali i sve više na individualnoj razini, kao znanje, odnosno sposobnost koja omogućuje ljudima ostvarivanje vlastitih interesa. Međutim, osim ovakvog instrumentalnog poimanja selekcije jezika bilo na strani vladara ili na strani reperkusija njihovih izbora službenog jezika na pojedince govornike različitih jezika, „privatizaciji“ jezika doprinijeli su i dodatni ubrzani razvoj filologije djelomično omogućen ekspanzijom tiska, te novi načini poimanja međuodnosa klasičnih jezika i vernakulara (Anderson, 1990). Naime, nakon otkrića novog svijeta dolazi do eksplozije do tada tinjajućeg interesa za jezik; uz već postojeće gramatike i pravopise, javljaju se rezultati novih komparativnih istraživanja jezika. Tako se europski vernakulari postavljaju kao jednakovrijedni u odnosu na klasične jezike, latinski i grčki, s obzirom na to da sada ti narodni jezici, dotada uglavnom govorni jezici, imaju svoj pisani oblik, ali i gramatičke i pravopisne standarde. Jedan je od uvjeta nacionalnog određenja postupno postao standardizirani, pismom petrificirani narodni jezik, pa nije niti čudno da je ovakvo poimanje jezika pokrenulo lavinu opismenjavanja kako jezika diljem Europe, tako i njezina stanovništva. Leksikografi proizvode svoja djela za publike zemalja poput na primjer Rumunjske krajem 18. stoljeća ili Finske i Norveške u prvoj polovici 19. stoljeća (Anderson, 1990).

Vernakulari su postupno množili broj svojih književnika, ali i opseg čitateljstva. Njihovo je širenje bilo kako posljedica tako i uzrok sve raširenije pismenosti. Na samim počecima primjene tiskarske tehnologije slavni primjeri pisaca na vernakularima bili su Francois Rabelais na francuskom te Dante, Boccaccio i Petrarca na tadašnjem talijanskom dijalektu. Tekstovi pisani na vernakularu dopirali su do sve brojnijih jednojezičnih čitatelja. Ta su im djela svojim senzibilitetom, te duhom vremena bila emocionalno i kognitivno bliža.

Međutim, valja istaknuti da je broj pismenih ljudi u odnosu na sveukupne populacije pojedinih zemalja bio malen. Zapravo je u nekim zemljama većina pismenih ljudi pripadala aristokraciji i birokratskoj inteligenciji, a u nekoj mjeri i sloju trgovaca i obrtnika. Odnosi njihove brojnosti ovisili su o ekonomskim i političkim prilikama u pojedinim zemljama. Takve su skupine ljudi, svaka na svoj način i zbog svojih interesa, svojim djelovanjem poticale širenje pismenosti i bliskost ljudi s jednim pisanim jezikom. Inteligencija je puku posredovala visoku, pisanu kulturu, a time i jezgro „nacionalne svijesti“ koja se sve jasnije kristalizirala, široj populaciji, masi, ako se hoće. Uz njih tu je i jedan, u nekim zemljama poput primjerice Francuske (Febvre/Martin, 1997), pristojan broj pismenih obrtnika i trgovaca koji ovisi o poslovima koje uvelike olakšava vernakularizacija, dok se u specifičnom slučaju tiskarskih obrtnika radi o svojevrsnoj trgovini vernakularom. Tiskarima je najosnovniji motiv zarada, ne toliko širenje ideja koje bi im bile bliske, a sama je tehnologija tiska takvog karaktera da novčani prihodi velikim dijelom počivaju na kvantiteti, prodaji proizvoda što većem broju ljudi. U svakom slučaju opseg širenja pismenosti među stanovništvom i komplementarno identificiranje sa određenim vernakularom ovisili su o različitim okolnostima u kojima se gradila nacionalna država i u kojima se odvijala teritorijalizacija vernakulara. Tako na primjer Miroslav Hroch opisuje situaciju istočnoeuropskih zemalja gdje postoji generalni obrazac napredovanja nacionalnog pokreta u tri stadija. Prvi se stadij odnosi na krug intelektualaca koji prvi stvaraju svijest o naciji. Nakon toga, nacija se politizira, a zatim preslikava na mase (Katunarić, 2003). Među tim je istočnoeuropskim zemljama, Mađarska povelu nacionalni pokret izdvajanja iz mnogonacionalne Austro-ugarske Monarhije koji je kulminirao revolucijom 1848. godine pod vodstvom liberala Lajosa Kossutha. Anderson taj pokret svrstava u takozvani „pučki nacionalizam“, entuzijastični nacionalizam koji izvire iz nižih slojeva stanovništva, i postavlja ga u opreku sa „službenim nacionalizmom“, koji obuhvaća kako politiku vernakularizacije i izgradnje nacionalnih država tako i naturalizaciju europskih dinastija, koje u želji da zadrže vlast svojevrijem mijenjaju načelo legitimnosti prirodnog prava u načelo narodnog suvereniteta (Anderson, 1990). Primjer ove revolucije ilustrira kako se pučki nacionalizam preobrazio, odnosno neutralizirao njegovom zamjenom službenim nacionalizmom.

Granice su se u Europi uvelike formirale u skladu s jezičnim granicama koje su nastale ranije opisanom, postupnim procesom izdvajanja vernakulara iz nadnacionalnog prostora latinskog jezika. Granice nacionalne države uspostavljale su se kombinacijom spontanog širenja vernakulara i ciljane državne politike njegove teritorijalizacije i razgraničavanja. Za obje je vrste vernakularizacije bila potrebna tehnologija koja bi omogućila širenje jezika u javnoj komunikaciji, ali i u pučkom svijetu. Nacionalistički je pokret računao s ovim granicama u skladu s karakterom pojedinih politika.

DRUŠTVENA PROMJENA

Polazim od toga da su nacionalnost, ili bivanje nacijom (nation-ness) – kako bi je bilo bolje nazvati u svjetlu mnogostrukih značenja prve riječi – baš kao i nacionalizam, kulturne tvorbe posebne vrste (Anderson, 1990).

Reformacija

U prethodnom poglavlju opisana je uloga Američke revolucije kao začetnice nacionalnih društvenih pokreta diljem svijeta. To je bilo mjesto buđenja svijesti o širim zajednicama koje dijele istu sudbinu kao i pojedinac koji ih je mogao zamišljati posredovanjem tiskanih materijala, bili to plakati, leci, karikature, knjige, ili pak čitaonice (Anderson, 1990; Tarrow, 1997). Iako Tarrow (1997) tvrdi kako je baš američka revolucija bila mjesto rođenja društvenih pokreta koje su onda mogle oponašati ostale zemlje svijeta, bilo da su se borile za radnička prava, prava na nacionalnu državu, ili za univerzalno pravo glasa; ono što je prethodilo Američkoj revoluciji, a imalo je karakter borbe protiv moći i samovolje jedne dominantne politike, bila je protestantska reformacija na čelu s Martinom Lutherom, koja se suprotstavljala vjerskoj hegemoniji rimskog katoličkog središta.

Tisak je bio snažno oruđe pomoću kojega su se širile ideje protestantizma. Bez obzira na činjenicu da je većina ljudi u to doba bila nepismena, obavijesti o sastancima na kojima su reformatorski vođe iznosile svoja uvjerenja prenošena su putem letaka i plakata.⁵ Masovna proizvodnja tiska i laka prenosivost tiskanih materijala omogućile su izuzetno brzo dopiranje vijesti i ideja do sve većeg broja ljudi, a tiskovine su pronosile sve ujedinjeniji stav o Katoličkoj crkvi. Tarrow ukazuje na važnost tiskanih karikatura koje su narušavale svetost i autoritet engleskog kralja među stanovnicima trinaest sjevernoameričkih kolonija (Tarrow, 1997). Međutim, ovakva se taktika prizemljavanja i poobičnavanja predstavnika vlasti razvila već u 16. stoljeću; karikaturama su se ismijavali papa i redovnici, na primjer „fratar Murner, autor djela *Luteranski ludak*, čije je ime značilo „mačak“, očekivano se pojavljivao na karikaturama kao fratar s mačjom glavom“ (Febvre/Martin, 1997:291). Reformacija je također bila važna za razvoj njemačkog standardnog jezika. Ono što je postalo njemačkim standardnim jezikom uglavnom je bio vokabular i gramatika samog Martina Luthera, čije su se pismenosti tekstova, tiskari gotovo pobožno pridržavali. Lutherovi su tekstovi bili najprodavnija tiskana izdanja u Europi. Kako je glavni motiv izdavača tiskanog materijala uvijek bio novčani profit, potražnja za protestantskim, a osobito Lutherovim tekstovima osiguravala je opskrbljenost tržišta usprkos zabranama koje su se odnosile na publikacije heretičkog karaktera. Prema nekim teoretičarima protestantizam je svojim odupiranjem nadmoći Katoličke Crkve, inzistiranjem na prijevodu Biblije, skripturalizmom kojim je poticao širenje opće pismenosti među srednjom klasom i svojim načelom stalne promjene i reformacije bio idejni preteča nacionalizma (Gellner, 1998). Neka neposredna veza savezništva protestantizma i nacionalizma nije potpuno utvrđena, ali svakako postoje posredničke veze povijesno-kontekstualne prirode. Također se nameće upadljiva paralela između nacionalizma i reformacije, koja dolazi do izražaja kroz zajedničke karakteristike njihovih

⁵ Febvre i Martin naglašavaju veću ulogu tiskanih plakata u odnosu na knjigu. Plakati su bili mnogo učinkovitiji u širenju ideja reformacije među nepismenim pukom. Međutim, tiskani dokazi te vrste iz toga doba nisu nam ostavljeni u povijesno nasljeđe (Febvre i Martin, 1997).

manifestacija u vidu društvenog pokreta. Reformacija je predstavljala svojevrsno izdvajanje vjerskih zajednica iz univerzalizma vjerskog sustava Katoličke crkve na temelju različitog tumačenja Svetog pisma; to je bilo analogno izdvajanju nacionalnih država iz nadnacionalnog imperijalnog sustava na temelju različitog tumačenja suvereniteta i legitimacije vlasti.

Individualizacija

Protestantska je reformacija atomizirala službenu religijsku doktrinu promičući individualno tumačenje Biblije bez posrednika crkvenih predstavnika. Ona je tako, kako ističe Habermas (1991), delegirala pitanje vjeroispovijesti u intimnost autonomne privatne sfere. Osim što je tehnologija masovne reprodukcije tekstova omogućila dotada najviši stupanj dostupnosti knjiga, u najvećoj mjeri Biblije i izdanja religijskog karaktera, ona je u skladu s nekim svojim inherentnim karakteristikama proizvela značajne promjene u načinu na koji ljudi obrazovanjem i socijalizacijom stežu vlastite kulturno specifične navike percepcije koje upravo zbog masovnosti i uniformnosti tiskarske tehnologije oblikuju neke značajke samih kultura (McLuhan, 2000). McLuhan (2000) tako opisuje učinke fonetske abecede koja je na specifičan način razdvajala zvukove od njihovih pojedinačnih fizičkih manifestacija. Zvuk kao jedinstvena i neponovljiva pojava koja odjekuje akustičnim prostorom zamijenjena je njenom standardnom vizualizacijom čije tumačenje bez obzira na originalno namjeravani oblik i značenje postaje ovisno o recepciji pojedinog čitatelja. Utjecaj je fonetske abecede do pojave tiska bio neznatan, a doba je srednjeg vijeka po svojim kognitivnim naglascima najvećim dijelom bilo audio-taktilno. Međutim, masovnim širenjem fonetske abecede koja je bila kompatibilnija s tipografskom tehnologijom od kineskih ideograma, jačaju naglasci na vizualnu percepciju koja se oslanja na koncept individualne perspektive prostorno-linearnog karaktera. Ta individualna perspektiva postaje osnovom za odnos privatne sfere pojedinaca koji čine publiku i javne ličnosti autora čija se djela reproduciraju za masovno tržište. Formira se jedna vrsta napetosti ili rascjepa koji se manifestira u specifično modernoj spregi formulacije javno-privatno na socijalnoj razini i na razini individue. Autorsko „ja“ tako prolazi kroz transformaciju iz srednjovjekovne univerzalne zamjenjivosti lika koji predstavlja „svakog čovjeka“ (*everyman*) u neko specifično „ja“ postavljeno između privatne i javne dimenzije ljudskog bića u formi „fiktivnog identiteta“ (McLuhan, 2000; Habermas, 1991). Ukorijenjena u međuodnosima svijesti autora-individue i publike, pozicija fiktivnog identiteta koji stoji u odnosu sa širom (zamišljenom) zajednicom predstavlja prototip moderne distinkcije javno-privatno.

Prije razvoja tiskarske tehnologije nije postojao pojam autorstva. Tek je komercijalizam tipografije doprinio sve većem interesu za pripisivanje djela pojedincima koji su ih napisali i to najčešće ne zbog samih autora, već izdavača koji su autorskim pravima sprječavali nekontrolirano množenje jeftinih izdanja koja bi nečije kvalitetnije, ali i skuplje izdanje istisnula s tržišta. Poznat je slučaj Erazma Rotterdamskog koji se zgražao nad količinom i lošom kvalitetom izdanja vlastitih djela (Febvre/Martin, 1997). Osim što

su sada bile dostupne velike količine knjiga, pojavila su se i njihova džepna izdanja. Tiskana je knjiga po fizičkim dimenzijama predstavljala značajan odmak od masivnih srednjovjekovnih pisanih tekstova tako da su ljudi knjige, uz to što su ih sada posjedovali, mogli nositi sa sobom. Pokretljivost je knjige također bila jedan od čimbenika koji su kod ljudi diskretno stvarali svijest o vlastitoj individualnosti. Individualizacija je produbljivala prazninu koja je nastajala unutar širih društvenih okolnosti postupne modernizacije, odnosno slabljenja veznih spona tradicionalnih agrarnih društava u kojima je pojedinčev identitet uglavnom balansirao između mjesta u jednoj sveobuhvatnoj religijskoj doktrini, odnosno vjerskoj zajednici i pripadnosti lokalnoj, relativno izoliranoj jedinici s vlastitom niskom kulturom (Gellner, 1998). Međutim novi ekonomsko-politički sastojci modernizacije, kapitalizam i izgradnja moderne države, nagrizaju i brišu te stare izvore identiteta i zamjenjuju ih visokom standardiziranim homogenom kulturom koja se pojedincima prenosi preko masovnog obrazovnog aparata. Nacija tada preuzima „kompenzacijsku funkciju“ posredovanja između države i društva, kojom se ponovno uspostavlja emocionalna veza ili veza solidarnosti između pojedinca i političke vlasti narušena osjećajem „stranosti i otuđenja koji moderna država izaziva“, odnosno neizdrživo preplavljujućim osjećajem individualnosti (Belliti, 2006). Ta se funkcija može razložiti na dva elementa: na ideju nacije vezane za narodni suverenitet, odnosno onaj aspekt nacionalizma koji naglašava jednakost građana u pravima i obavezama, te ideju nacije koja se odnosi na zajedništvo kulture i povijesne sudbine, odnosno onu dimenziju nacionalizma koja postavlja granice prema drugim članicama međunarodne zajednice. Tako u modernoj državi nacija pruža pojedincima osjećaj pripadnosti, te izvor statusa u okviru internacionalnog poretka, ali stvara i prihvatljivu racionalizaciju političke odanosti. Nacionalni identitet je „*persona ficta*“ jer idealno reproducira ono što treba biti shvaćeno kao uvijek neposredno prisutno“ i on „omogućuje običnom pojedincu da se prepozna u odnosu prema vlasti“ (Belliti, 2006:115).

Zajedno sa postupnim slabljenjem religije kao referentnog okvira identifikacije individua, gubi se i jedan osjećaj kontinuiteta koji se sažima u specifičnom poimanju istovremenosti koju je Anderson (1990) opisao kao sjedinjavanje prošlosti i budućnosti u svakoj točki sadašnjosti. Zapravo, pitanje kontinuiteta nije niti postavljano, s obzirom na to da je Bog sveprisutan u prostoru i vremenu, kao što to Crkva i prikazuje kroz sveprisutnost simbola i rituala; ne postoji neki linearni slijed koji bi uopće trebalo smisljeno povezivati kako bi se stvarao kontinuitet. Međutim, nakon srednjeg vijeka stvara se nova koncepcija „homogenog, praznog vremena“ koje se mjeri satom i kalendarom, a takvo je vrijeme ispunjeno slučajnostima koje čine arbitrarni niz nepovezanih događaja koji nemilosrdno gnječe pojedinca izgubljenog u masivnosti te proizvoljnosti (Anderson, 1990). Nacija i u tome smislu izvršava kompenzacijsku funkciju jer povezuje pojedince u jednu transpersonalnu sudbinu te tako rješava probleme koje izaziva individualna suočenost s vlastitom smrtnošću, odnosno svijest o beznačajnosti pojedinačnih životnih sudbina u nepredvidljivom, neprekidnom strujanju vremena. Tisak je kroz književni oblik romana i periodičkog izlaženja novina stvorio jednu vrstu vizualizacije zajedništva koje se kreće niz to prazno, homogeno vrijeme. Roman je konstruirao prostorni milje kroz koji se li-

kovi kreću istovremeno i čije su sudbine na ovaj ili onaj način isprepletene. Iako ti likovi nisu u neprestanom fizičkom kontaktu, pisac nam romana nudi jednu cjelovitu sliku događaja iz ptičje perspektive; događaja koji su povezani samom koncepcijom istovremenosti. Ovaj je osjećaj istovremenosti bio povezan i sa drugim kulturno-kognitivnim promjenama koje u svojoj osnovi sadrže jednu linearnu koncepciju vizualnog prostora. Viđenje nacija i njihovih granica iz ptičje perspektive povezano je i s pojavom geografske karte, te mogućnošću mehanicističkog svođenja kretanja na kontinuirano pravolinijsko pomicanje kroz vrijeme i prostor (McLuhan, 2000). U 18. su se stoljeću pojavili oblici književnosti koji su problematizirali intimnu sferu užeg obiteljskog okruženja s krajnje individualiziranim glavnim likovima. Ta su književna djela svojim naglaskom na pojedinačno, regionalno i lokalno, te prijelazom na karakteristični epistolarni oblik koji izbacuje intimnost u sferu javnog, progovarali senzibilitetu novoizrasle građanske klase, odnosno glavnom dijelu čitalačke publike onog doba (Habermas, 1991). Roman je 19. stoljeća svojim formalnim realizmom obuhvatio specifičnosti lokalnog i regionalnog, te je tako postao jednim od sredstava kulturne samoreprezentacije preko koje se nacija simbolički predočuje svojim članovima (Ortiz-Robles, 2007). Nacija zapravo predstavlja simboličku poveznicu između individua i šire zajednice stvarajući osjećaj pripadnosti pojedinaca u predočivu kulturnu jedinicu preko plastičnosti nacionalnog identiteta. Uz roman, novine su također predstavljale sredstvo pomoću kojeg su se pojedinci mogli smještati u okvire nacije, odnosno nacionalne države. Periodičko izlaženje novina kroz stvaranje osjećaja istovremenosti, odnosno povezivanje nesrodnih mjesta i događaja pukom zajedničkom značajkom datuma omogućuje vizualizaciju zajednice. Sve je raširenija navika redovitog čitanja novina, koje je postupno uključivalo sve veći i veći broj ljudi. Tako je stvorena predodžba o jednom mnoštvu pojedinaca koji pripadaju jednoj te istoj zajednici i koji su međusobno svjesni jedni drugih kroz ponovljivost periodičkog rituala posjećivanja i predočavanja te „zamišljene zajednice“.

Demokratizacija

Uz procese reformacije i individualizacije, važan aspekt modernog doba činila je demokratizacija Europe, to jest rastvaranje hijerarhijskog feudalnog društvenog poretka srednjeg vijeka u horizontalne veze međusobne jednakosti i individualnih sloboda. Taj je povijesni proces vezan uz uspon građanskog društva; uz kapitalističku privredu, rast gradova te masovno širenje tiskanih materijala. Iako je tisak ključno doprinio povećavanju čitalačke publike jednostavno zato što je otvorio mogućnosti masovnog obraćanja; javnost odnosno javno mnijenje konstituiralo se u salonima i kavanama, tim prvim institucijama javne sfere (Habermas, 1991). Na takvim su se okupljanjima sastajali ljudi iz različitih društvenih slojeva, od članova aristokracije preko inteligencija pa do niže srednje klase obrtnika i trgovaca čije je sudjelovanje u diskursu bilo utemeljeno na jednakovrijednosti tuđeg mišljenja bez obzira na razlike u društvenom statusu, pa i bogatstvu. Demokratski duh racionalne rasprave i slobodne kritike pojavio se u području oralnog diskursa u početku utemeljenog na pretežno književnoj problematici. Međutim, postupno su u raspravu ulazila pitanja o tadašnjim ekonomskim i političkim prilikama

koje su bile kritizirane iz višestrukih kuteva različitih slojeva društva, te se tako mnijenje „emancipiralo od ekonomskih i statusnih zavisnosti“ (Habermas, 1991:34).

Tiskani su se materijali širili preko masovnog gradskog tržišta kulturnim proizvodima i tako formirali čitalačku publiku, koja je postala osnovom javne sfere. Javnost je preko tiska postupno uvedena u političku domenu čime se etablirala kao svojevrsni funkcionalni element posredovanja između društva i države, odnosno između intimne, privatne sfere i javnog političkog autoriteta jer je stvorila mogućnosti samoartikulacije civilnog društva na čije je potrebe odgovarala država (Habermas, 1991). Javno je mnijenje sada predstavljalo važnu instancu s kojom su morali računati i staleška skupština, odnosno predstavničko tijelo i monarh. Ulaskom javnog mnijenja u političku arenu mijenja se karakter političke dominacije jer se pojavljuje posredujući forum racionalne rasprave čija je formalna posljedica donošenje zakona koji nisu izraz volje vladara. Međutim, pristup javnosi koja podrazumijeva čitalačku publiku ograničen je uvjetima pismenosti i obrazovanja što znači da se javna sfera postupno zatvara i isključuje siromašnije slojeve društva te sama formira svoj vlastiti „monopol interpretacije“ (Habermas, 1991). Javno mnijenje postupno postaje prinudna sila koja oblikuje djelovanje države prema svojim interesima, te tako pozitivno sudjeluje u formiranju koncentracija moći u modernom društvu.

Demokracija i nacionalizam su kroz vlastiti povijesni razvoj međusobno srastali, te ih je često teško razlučivati jedno od drugog osobito u oblicima njihovih ranijih manifestacija (Katunarić, 2003). No s vremenom su se počele isticati značajne kontradikcije između tih dvaju fenomena. Nacionalizam je s jedne strane kompatibilan s demokratskom legitimacijom vlasti, osobito u njegovim najranijim izbojcima, jer podrazumijeva zamjenu hijerarhijski uređenih društveno-političkih sustava procedurom koja počiva na slobodi, jednakosti i narodnom suverenitetu. U toj svojoj romantičarskoj varijanti, nacionalizam „inzistira na jednakosti među pojedincima isto kao i na jednakosti među nacijama“ (McLuhan, 2000:220). Međutim, ona dimenzija nacionalizma koja naglašava sjecište zajedničke povijesti, sudbine i kulture kao točke oko koje se formira jedan zatvoreni sustav koji postavlja granice prema drugim nacionalnim zajednicama teško je uskladiv s temeljnim demokratskim vrijednostima. To je specifični paradoks nacionalizma, odnosno njegovo „Janusovo lice, koje se otvara prema unutra, a zatvara prema van“, te „se pokazuje u dvostrukom značenju pojma slobode“; slobode koja zahtijeva da se uspostave granice između zemalja i stvori jedan „zaštitni omotač unutar kojeg se jamče individualne slobode građana ostvarene iznutra“ (Habermas, 2006:232). Nacionalizam tako predstavlja kušnju za funkcioniranje demokracije jer ne samo da zagovara demarkaciju prema van; prema drugim članicama međunarodne zajednice, nego i uspostavlja razlike i izdvajanje u odnosu na pojedine skupine unutar nacionalne države te i na taj način učvršćuje nacionalni identitet (Marx, 2002).

MOĆ

Nacionalizam je političko načelo koje tvrdi da politička i nacionalna jedinica moraju biti istovjetne (Gellner, 1998).

Srednjovjekovnom je kulturom dominirao manuskript na pergamentu na kojem se pisalo latinskim jezikom. Pristup tom mediju, ali i obrazovanju koje je zahtijevalo njegovo korištenje, najčešće je bio ograničen na crkvenu elitu; sposobne učenjake koji su govorili barem dva jezika. Poznavanje latinskog jezika bilo je preduvjet za sudjelovanje u javnoj komunikaciji. Sve informacije koje su se ticale važnih oblika znanja, bilo praktičnog znanja koje je obuhvaćalo pravne i administrativne poslove važne za organiziranje društva, ili teorijskog znanja poput teološkog i filozofskog kojim se oblikovala spoznaja o svijetu, bile su napisane na latinskom jeziku. Politički se vođe, kraljevi i njihovi vazali, najčešće nisu znali služiti latinskim jezikom te su se za ostvarivanje vlastite moći u praktičnom smislu morali oslanjati na crkvene ljude poznavaoce latinskog. Tako je, na primjer, Karlo Veliki na svoj dvor u Aachenu doveo znamenitog učenjaka Alkuina iz Yorka koji je podučavao kralja i njegove dvorjane i time dugoročno pokrenuo kulturni procvat poznat kao „karolinška renesansa“. Povijest obiluje primjerima slučajeva kada su učenici crkvenjaci nudili usluge podučavanja na europskim dvorovima poput recimo Boecija na ostrogotskom dvoru kralja Teodorika (Škiljan, 2002:99-101). Kultura srednjeg vijeka, ili možda prikladnije visoka kultura srednjeg vijeka sa svojim latinskim jezikom i manuskriptom, bila je elitistička odnosno crkveno-aristokratska.

Mediji na specifičan način raspodjeljuju moć u društvu i to među onim njegovim dijelovima koji su kvalificirani njime se koristiti. U srednjem vijeku samo je poznavanje latinskog jezika, spojeno s njegovom pismenom materijalizacijom na pergamentu, koja omogućuje transpersonalno prenošenje informacija (kao uostalom i svaki drugi pisani oblik jezika) i kulturne tradicije s jedne generacije na drugu, omogućavalo pristup znanju i praktičnu primjenu tog znanja, ali je dvojezičnost bila ključna za one koji su znanje oblikovali i stvarali. Kako su manuskripti masivni, ali vrlo trajni oblici medija, oni su osobito prikladni za širenje informacija niz vrijeme, za razliku od laganih efemernih medija pogodnih za teritorijalno rasprostranjivanje informacija koje simultano dopiru do velikog broja ljudi. Ovladavanje manuskriptom zahtijavalo je dugotrajno i minuciozno osposobljavanje koje je u ono doba najlakše osiguravala crkvena organizacija. Crkva je dominirala tim medijem i njime održavala kontinuitet te se nametala svojim autoritetom iznad fluktuirajućih, nesigurnih ekonomskih i političkih prilika srednjeg vijeka. Proizvodnja diskursa bilo kroz administrativni latinski jezik ili njegove ostale varijante pisanih oblika na manuskriptu bila je prožeta religijskim etosom, a Crkva je time oblikovala, a niz stoljeća i uspješno održavala „kulturni monopol znanja“⁶ (Innis, 2003).

6 Povjesničar i politički ekonomist Harold A. Innis razvio je specifičnu metodu povijesnog istraživanja. Potaknut spoznajom da su svjedočanstva o povijesnim razdobljima pojedinih kultura i civilizacija zabilježena specifično njima svojstvenim medijima, Innis se okreće proučavanju tih posrednika u prenošenju informacija. Svaka civilizacija u određenom povijesnom razdoblju ima vlastiti karakterističan komunikacijski krivotok koji omogućuje njeno održavanje i održanje. Protok informacija najčešće se odvija putem dominantnog medija, odnosno materijalizacije komunikacije koja može biti usmjerena horizontalno, šireći se u prostoru, ili vertikalno, pronoseći se kroz vrijeme (Innis, 2003). Dominantni medij i način na koji se koristi stvara određena nagnuća ili zakrivljenja u diskursima koje proizvode različiti segmenti društva.

Izum tiska, njegovo svojstvo masovne reprodukcije, te velike mogućnosti teritorijalnog širenja masovne kulture i dopiranja do velikog broja ljudi koji zauzimaju veliki geografski prostor, narušio je moć Crkve i razbio njen monopol na određivanje i širenje znanja, što se manifestiralo u pokretu reformacije 16. stoljeća. Prevođenje Biblije na vernakulare otvorilo je pristup znanju i individualnom tumačenju Svetog pisma. Počela se razvijati moderna masovna kultura. Kada se pojavi jedna takva nova tehnologija koja omogućuje nove oblike komunikacije, pristup joj je relativno otvoren i slobodan za mnoštvo ljudi koji su do tada bili isključeni iz procesa širenja, bilježenja i oblikovanja znanja. Iako su i pri samim počecima korištenja tipografske tehnologije nastali pokušaji ograničavanja tiskarske djelatnosti kroz raznovrsne restrikcije i zabrane tiskanja pojedinih knjiga, ti su pokušaji regulacije bili raspršeni i lokalni te nisu predstavljali prijetnju poslovanju tiskarskim proizvodima. Naprotiv, zabranjene su knjige bile to traženije i skupocjenije, a postojali su putujući trgovci knjigama koji su kretanjem uspješno izmicali kažnjavanju i čiji su glavni profit činila upravo ilegalna izdanja (Febvre/Martin, 1997). Tisak je imao pozitivan učinak na širenje pismenosti, a ljudi su bili motivirani snažnom željom stjecanja sposobnosti samostalnog čitanja i tumačenja Biblije, ali možda i više poslovnim prednostima koje je donosila pismenost (Tarrow, 1997). Tiskani materijali bili su masovno i gotovo univerzalno dostupni. Međutim, nakon određenog perioda slobodnog pristupa mediju, i u smislu bivanja korisnikom i u smislu bavljenja se produktivnim aktivnostima vezanim za oblikovanje i protok znanja, uspostavljaju se novi monopoli kao posljedica želje za kontrolom nad medijima, nad kolanjem informacija i znanjem. Dolazi do izražaja težnja da se onaj aspekt moći koji se odnosi na medijski utjecaj na komunikaciju koncentrira i centralizira. Tako je nesputana cirkulacija tiska postala predmetom sve brojnijih restriktivnih mjera političkih formacija društva, odnosno javnih autoriteta koji kroz suodnošenje s politiziranim javnim mnijenjem čine koncentraciju moći. Kroz djelovanje se koncentracija moći izražavaju nastojanja da se zauzdaju, odnosno stave pod što veću kontrolu svi aspekti teritorijalnog širenja komunikacija i da se neutraliziraju subverzivne raznovrsnosti diskursa u čijem su oblikovanju mogli sudjelovati članovi različitih dijelova društva. Cilj je tih mjera monopoliziranje kontrole komunikacijskog prostora. Jedan primjer širokog konsolidiranog dijapazona ograničavajućih mjera i zakona koji su bili donošeni naizmjeničnom kombinacijom ovlasti monarha i parlamenta pojavljuje se u Engleskoj u 18. stoljeću. pisci i novinari su u vremenima ratovanja u Europi i političkih borbi u domovini pisali djela oštre kritike, ali i implicitne ili eksplicitne potpore vladarima i još češće političkim strankama. Mjere su se donosile kako bi ograničile, ali i poticale bilo negativne ili pozitivne učinke tiskanih materijala na dotične dijelove društva. Tako su primjerice donošeni zakoni koji su

Dominantni je medij posrednik kojeg povjesničar ne može izbjeći u svojim istraživanjima. Valja naglasiti da mediji komunikacije ne oblikuju društva ili kulture, ali odnosi u društvima tih civilizacija uvjetuju korištenje medija i stvaraju diskurse koji su izravno odgovorni za oblikovanje naših spoznaja o pojedinim vremenskim razdobljima. Tako je Innisova povijest, kako kažu Heyer i Crowley, poput Foucaultove, uvijek „povijest sadašnjosti“ (Innis, 2003: XI).

poskupljivali tiskane proizvode. Transport novina i časopisa ovisio je o poštanskim uslugama, a diktiranje cijena tih usluga neposredno je utjecalo i na cijenu tiskanih izdanja. Nameću se porezi na same časopise, ali i na tiskarske sirovine. Godine 1739. legislativa donosi zakon o oštrom oporezivanju uvoza papira iz Francuske i Holandije i drakonske kazne za ilegalne uvoznike knjiga (Innis, 2003). Poskupljenja novina, časopisa i knjiga smanjivala su njihovu cirkulaciju što je rezultiralo nižim novčanim prihodima te su se za sredstva pisci, novinari i knjižari često oslanjali na financijsku potporu političara ili poslovnih ljudi, kojima bi zauzvrat ovi prvi osiguravali političko zagovaranje svojom autorskom i izdavačkom djelatnošću. Velika je Britanija proširivala ovakvu političku kontrolu izdavaštva i intelektualnih djelatnosti na svoje kolonije. Trinaest je sjeverno-američkih kolonija u tome vidjelo dio sveukupne agresivne politike oporezivanja koja je dolazila iz metropole. U vrijeme Američke revolucije, ograničavanje je sadržaja u novinama rezultiralo takozvanim pamfletnim ratovima. Nakon izborene samostalnosti inzistiranje na slobodi tiska i besplatna poštanska usluga transporta tiskanih materijala od jednog izdavača do drugog u bivšim kolonijama bili su izravne posljedice odupiranja imperijalnim konstrukcijama komunikacijskog protoka (Innis, 2003).

U prethodnom odlomku ilustrirani su primjeri restriktivnog oblika kontrole nad medijima. Međutim, moć tiska također se ispoljava i iskorišćuje konstruktivno, utjecajem na pozitivnu izgradnju diskursa i određivanjem poželjnih sadržaja. Iako je moć općenito raspršena u društvu ona se kroz povijest na ovaj ili onaj način koncentrira i nakuplja u raznim političkim oblicima. Za Innisa, koji proučava povijest komunikacija od razdoblja sumerske civilizacije pa sve do oblika kulturne monopolizacije u Sjedinjenim Američkim Državama, apstraktna moć počiva na kulturi, a nekakvi generički politički oblici praktičnog razvoja te moći su imperiji koji posreduju između civilizacija i „regionalizama nacionalnih država“ (Innis, 2003). Imperiji su neka vrsta političke i ekonomske konsolidacije kulture civilizacije. Za Innisa je nacionalna država povijesna, organizacijska manifestacija politiziranih i militantnih regionalizama čije je uspostavljanje omogućio niz povijesno-kulturnih okolnosti koje su se razvijale tijekom i nakon srednjeg vijeka (Innis, 2003). Nacionalne države predstavljaju svojevrsnu koncentraciju te moći koja se produktivno manifestira najjasnije kroz državni sistem obrazovanja, odnosno sistem škola i sveučilišta. Foucault daje ilustraciju utjecaja koncentracije moći na oblikovanje diskursa kroz figuru „politiziranog intelektualca“ (Foucault, 1994), a Innis možda ljepše izražava te tendencije citatom:

„Pisci su si skloni umišljati da nisu, za razliku od ljudi od akcije, robovi okolnosti. Oni misle da mogu pisati što žele kad god to žele. Što god mi mislili i planirali, čim pokušamo predstaviti naše misli i planove svojim bližnjima, upleteni smo u iste nužnosti i kompromise, iste struje kretanja, iste opasnosti neuspjeha ili polovičnih uspjeha, kao što smo to u životu i akciji (Mark Pattison)“ (Innis, 2003:29).

Nacionalizam se, kao bilo koja druga ideja, reproducira proizvodnjom diskursa koju uvjetuje filtriranje komunikacijskog protoka kroz međudjelovanje poticanja i zabrana iz onih dijelova društva koji se u datom povijesnom trenutku nalaze u sferi koncentracije moći. Način na koji nacionalizam nastaje kao očevidna „istina“ koja se replicira u pi-

smenim djelima opisao je Carleton Hayes u svom djelu *Historical Evolution of Modern Nationalism* iz 1931. godine:

„Moderna se učenost, unatoč znanstvenoj utemeljenosti i karakteru sveprisutnosti, pretežno svrstava među promicatelje nacionalizma. Filozofije čiji karakter nije izričito nacionalistički, a ponekad je izrazito antinacionalistički, filozofije poput Kršćanstva, Liberalizma, Marksizma, i sistemi Hegela, Comtea i Nietzschea, često su bili upotrijebljeni i iskrivljavani za nacionalističke ciljeve. Primjenjena umjetnost, glazba i beletristika, usprkos univerzalnom obraćanju, sve su više postale proizvodi i ponos nacionalnih domoljuba. Nacionalizam je postao toliko uobičajen u oblicima mišljenja i djelovanja civiliziranih populacija suvremenog svijeta da ga većina ljudi uzima zdravo za gotovo. Bez mnogo ozbiljnog promišljanja, ljudi smatraju da je nacionalizam najprirodnija stvar na svijetu i pretpostavljaju da je oduvijek morao postojati“ (citirano u: McLuhan, 2000:222).

Kada kažemo da moć replicira, to nije samo na razini i unutar diskursa u smislu prenošenja i etabliranja sadržaja koji vremenski recikliraju, na primjer, samu ideju nacionalizma na implicitan ili eksplicitan način, već je i na razini razvijanja komunikacijskih svojstava medija koji dopiru do velikog broja ljudi, do mase, najčešće jednojezične (što nije nebitno), na određenom teritoriju; da među tom masom kola ta komunikacija u kojoj ljudi sudjeluju, ne konverziraју međusobno, nego zajedno, u jednoj „zamišljenoj zajednici“; to je ta nacija. Takva je mnogostruka, slojevita, „kapilarna“ moć sveprožimajuća, njezino reproduciranje i učinci mehanički i automatski, a manifestira se i ozbiljuje preko komunikacije ugrađene u kulturu. Mogućnosti njene koncentracije i kanaliziranja u nekoj mjeri ovise o određenim povijesnim ekonomsko-političkim uvjetima pojedinih civilizacija, odnosno imperija ili pak nacionalnih država.

ZAKLJUČAK

Tisak je tako širio određene ideje i usmjeravao moć u pojedine dijelove društva koji su koristeći tu moć učvršćivali doktrine u službi perpetuiranja jednog oblika novovjekovne, moderne legitimacije vlasti, odnosno nacionalizma. Kontrola medija cilj je svakog oblika političke dominacije jer takav jedan monopol nad proizvodnjom informacija i znanja olakšava održavanje jednostranosti diskursa, pa time između ostalog olakšava i monopolizaciju sudjelovanja u političkoj organizaciji društva. Innis (2003) ukazuje na medijski uvjetovano koncentriranje moći u društvima i kulturama koje je nazvao „kulturnim monopolima znanja“ pri čemu se u počecima upotrebe novih medija otvoren pristup stvaranju i širenju znanja sve više zatvara, dok se putevi do postojećih alternativnih informacija postupno sužavaju. Možemo povući paralelu Innisovih zaključaka o kulturnim monopolima znanja sa Habermasovom tezom o refeudalizaciji modernog društva. Naime, nakon početnog razdoblja demokratizacije koju je obilježila slobodna racionalna rasprava i promjena karaktera dominacije iz feudalnog poretka na čelu s monarhom i staleškom skupštinom u moderni parlamentarni predstavnički sustav, sile

društva postupno zauzimaju pozicije javnog autoriteta države. Ovakva monopolizacija djeluje nepovoljno na demokratsku proceduru jer zamagljuje razlike između društva i države; razlike koje su nužne za demokratski značaj i funkcioniranje racionalne komunikacije u javnoj sferi (Habermas, 1991). Tako javno mnijenje, na što ukazuje i Alexis de Tocqueville, prestaje biti izrazom racionalnih snaga civilnog društva i postaje jedna koerzivna sila koja ostvaruje vlastiti "monopol interpretacije".

Međutim, uzme li se u obzir multidimenzionalnost fenomena nacionalizma, odnosno pojma nacionalizma, te izvanredna sposobnost obnavljanja i trajnosti nacionalističkih ideja i sentimenata, ne može se izbjeći pitanje je li nacionalizam jedna vrsta ideologije kako tvrdi primjerice Gellner (1998); ideologije koja se reproducira kroz eksplicitnu komunikaciju modernih industrijskih društava u formi „jedan svima“ i koja ostvaruje jednostranost komunikacije i interpretacije posredstvom obrazovnog sustava i tiskarskog kapitalizma, ili je pak nacionalizam „kulturna tvorevina posebne vrste“ koja je sličnija religiji ili srodstvu nego primjerice liberalizmu, što predlaže Anderson (1991). Nacionalizam možemo, čini se, proučavati s oba aspekta. S jedne strane nacionalizam je idejni sustav kojim strukture moći legitimiraju vlast na određenom teritoriju pozivajući se na ponekad upitnu jedinstvenost jezika te praiskonsko zajedništvo u kulturnom i vjerskom nasljeđu njegovih populacija ili nacija. Nacionalizam i nacija istovremeno su i društveno-kulturni produkti spoja međusobno gotovo nerazloživih povijesno-kontekstualnih prilika koje svoj razvoj bilježe još u srednjem vijeku. Tisak je odigrao svoju ulogu u ovoj osnovnoj dualnosti nacionalizma jer je svojom pojavom omogućio zamišljanje velikih zajednica u kojima ljudi ostvaruju neku vrstu skupne komunikacije, ali je ta komunikacija istovremeno stvarala prilike za uspon specifičnog političkog uređenja utemeljenog na demokratskim načelima ali i nacionalističkim vrijednostima koje su potom prenošene i učvršćivane pomoću komunikacijskog sustava koji je postajao sve više kontroliran, sputavan i isključiv.

Uz ovaj izuzetno kompleksan trokut odnosa medija (tiska), nacionalizma i moći, tisak je također stvorio mogućnosti širenju nacionalizma tako što je *teritorijalizirao jezik, vernakularizirao pismenu i javnu komunikaciju, opismenjivao mase, te omasovljivao kulturu*. Razvojem tržišta knjiga tiskanih na vernakularu nakon iscrpljivanja tržišta koje su činili malobrojni govornici latinskog jezika, postavile su se granice između pojedinih vernakulara koje su se uglavnom podudarale s granicama tadašnjih feudalnih carstava. Zbog razvojnih ekonomski-administrativnih potreba uslijed razvoja kapitalističke privrede i industrijalizacije, vladari su unutar svojih carstava postupno uvodili korištenje narodnih jezika u sferu administrativne komunikacije. Vernakulari su se etablirali na velikim teritorijima omeđenim formalnim državnim granicama. Tiskana su djela opismenjivala mase jer su putem tiska mnoga dotada nedostupna djela postala pristupačnima, a masovna reprodukcija tekstova s lakoćom je opskrbljivala veliku potražnju ljudi koji su pomoću pismenosti nastojali ostvarivati ekonomski probitak. Upravo zbog mogućnosti masovne proizvodnje i uniformne ponovljivosti tiskarskih proizvoda, ta je nova tehnologija reprodukcije činila jedinstven kulturni proizvod dostupnim u masovnim razmjerima stvarajući tako podlogu za jednu standardiziranu kulturu.

Specifičan trag koji tisak ostavlja može se svesti na jednostavan ali svobuhvatan utjecaj koji su sažeto i elokventno opisali Febvre i Martin:

„ . . . možda sama knjiga nikada nije bila dovoljna da promijeni nečije mišljenje. Ali ako ne uspije uvjeriti, tiskana knjiga barem predstavlja opipljiv dokaz nečijih uvjerenja jer ih utjelovljuje i simbolizira; ona daje argumente onima koji su se već preobratali, dopušta im da razvijaju i rafiniraju vlastitu vjeru, nudi im potporu i ideje kojima pobjeđuju svoje protivnike te ohrabruje one koji oklijevaju“ (Febvre/Martin, 1997:288).

LITERATURA:

- Anderson, B. (1990). *Nacija: zamišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga
- Belliti, D. (2006). „Identitet i legitimnost“. U: *Identitet i politika*. ur. Furio Cerutti, Zagreb: Politička kultura.
- Curran, J. (2002). *Media and Power*. London; New York: Routledge.
- Febvre, L. i Henri-Jean, M. (1997). *The Coming of the Book: The Impact of Printing 1450-1800*. London; New York: Verso.
- Foucault, M. (1994). *Znanje i moć*. Zagreb: Globus.
- Franklin, B. (1967). *Autobiography*. U: *The American Tradition in Literature*, volume 1, Sculley, B., Richmond C. B. i E. Hudson Long /eds./, New York: W. W. Norton and Company.
- Gellner, E. (1998). *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura.
- Habermas, J. (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Habermas, J. (2006). „Nacija, pravna država, demokracija“. U: *Identitet i politika*, ur. Furio Cerutti. Zagreb: Politička kultura.
- Inglis, F. (1997). *Teorija medija*. Zagreb: Barbat/AGM.
- Innis, H. A. (2003). *The Bias of Communication*. Toronto: University of Toronto Press.
- Jones, R. i Carwyn F. (2007). „National elites, national masses: oral history and the (re) production of the Welsh nation“. U: *Social and Cultural Geography*, 8(3).
- Katunarić, V. (2003). *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Katunarić, V. (2006). „Od povijesnog rascjepa ka ‘miroljubivom pluralizmu’: novi teorijski pristupi nacionalizmu i etničkim sukobima“, U: *Revija za sociologiju*, XXX-VIII(1-2):23-39.
- Kroker, A. (2003). *Tehnologija i društveni um*. Zagreb: MISL.
- Leigh, J. T. (2002). „Print Capitalism or Patronage, Propaganda, and Policing: the Emergence of Printing and the Periodical Press in Bohemia“. U: *Nationalities papers*, 30(3).
- Marx, A. W. (2002). „The Nation-State and Its Exclusions“. U: *Political Science Quarterly*, 117(1).
- McLuhan, M. (2000). *The Gutenberg Galaxy*. Toronto: University of Toronto Press.

- Norton, M. B. et al. (1990). *A People and a Nation: A History of the United States*. Volume 1: to 1877. Boston etc.: Houghton Mifflin Company.
- Ortiz-Robles, M. (2007). "Local Speech, Global Acts: Performative Violence and the Novelization of the World". U: *Comparative Literature*, 59(1).
- Smith, A. D. (2003). *Nacionalizam i modernizam*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Škiljan, D. (2002). *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden Marketing.
- Tarrow, S. (1997). *Power in Movement. Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge University Press. str. 48-61.
- Wehler, H.-U. (2005). *Nacionalizam. Povijest, oblici, posljedice*. Zagreb: Jesenski i Turk.

PRESS AND NATIONALISM

Helena Trbušić

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb

Summary

The paper deals with diversity of influences of press technology on overall context of change which made possible the creation and spreading of nationalism. The press was one of the key mechanisms for the spreading of ideas of national independence during the American revolution at the end of the 18th c. and it significantly influenced the surge of national languages into the sphere of public communication in Europe, where such development occurred parallel with the foundation of modern state and differentiation of individual vernaculars. The press played an important role in a number of social changes that marked modern age, with the first successes of reformation, processes of individualization and democratization, and together with conceptual changes such as the linear understanding of time, as well as the possibility to perceive communities larger than those in which direct face-to-face communication may be achieved. Typography as a technology enables mass communication. Because of its specific character, it serves the concentrations of power which then, constrictively and constructively, influence the production of discourse that reproduces nationalistic tendencies.

Key words: *press, nationalism, culture, power, political movement*

PRESSE UND NATIONALISMUS

Helena Trbušić

Philosophische Fakultät, Universität Zagreb

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit befasst sich mit einer Vielfalt von Einflüssen der Pressetechnologie auf den gesamten Kontext der Änderungen, die das Entstehen und die Ausbreitung des Nationalismus ermöglicht haben. Die Presse war einer der Schlüsselmechanismen der Verbreitung der Idee der Volksunabhängigkeit in der Zeit der amerikanischen Revolution Ende 18. Jh. der wesentlich den Durchbruch von Volkssprachen in die Sphäre der öffentlichen Kommunikation in Europa beeinflusst hat, wo eine solche Entwicklung parallel mit Gründungen von modernen Staaten und der Abgrenzung von einzelnen Vernakularsprachen verlief. Bei sozialen Veränderungen, die die moderne Zeit charakterisieren, angefangen mit den ersten Erfolgen der Reformation, dann in den Individualisierungs- und Demokratisierungsprozessen, hat die Presse eine wichtige Rolle gespielt zusammen mit den Konzeptänderungen, die das Erscheinen der linearen durch räumliche Bestimmungen wahrgenommenen Zeit voraussetzen, sowie einer Möglichkeit, dass man sich eine Gemeinschaft vorstellt, die größer sein kann als diejenige, in der eine unmittelbare Augen-Augen-Kommunikation verwirklicht werden kann. Die Typographie als Technologie ermöglicht eine Massenkommunikation. Wegen ihres spezifischen Charakters begünstigt sie die Machtkonzentrationen, die dann konstruktiv und konstruktiv die Produktion von Diskursen beeinflussen, die nationalistischen Werte reproduzieren.

Schlüsselwörter: *Presse, Nationalismus, Kultur, Macht, politische Bewegung*